

Дејан Медаковић
ИЗАБРАНЕ СРПСКЕ ТЕМЕ

ДЕЛА ДЕЈАНА МЕДАКОВИЋА

Лејан Медаковић

1922–2022

Сто година од пођења

Ово издање је приређено је на основу књића:

Изабране српске теме – Студије и прилози (БИГЗ, 1996)

Изабране српске теме – Књига друга (Просвета, 2001)

Изабране српске теме – Књига трећа (Просвета, 2002)

Изабране српске теме – Књига четврта (Просвета, 2006)

Уредник

Зоран Колунџија

Copyright © ИК ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад, 2022.

Издавање ове књиће подржали су

Министарство културе и информисања Републике Србије

Аутономна Покрајина Војводина – Покрајинска влада

Дејан Медаковић

ИЗАБРАНЕ СРПСКЕ ТЕМЕ

СТУДИЈЕ, ПРИЛОЗИ И ЧЛАНЦИ

КЊИГА ПРВА

УВОДНА РЕЧ

Данас већ далеке 1988. године, у књизи *Барок код Срба* (ед. Просвјета, Загреб) објавио сам моје сабране радове посвећене раздобљу барока и оним догађајима који су српском народу донели многе велике, чак и судбоносне промене. Од тог времена, ја сам се, као и раније, осведочио како се у науци многа питања могу тешко оценити као закључена, а са мим тим су несводиви и сви они изазови који су саставни део научног рада. Тако је постепено настајала и ова књига, сада поверена пажњи читалаца. Лако се уочава да сам овде прекорачио хронолошки оквир, уносећи и део текстова који се односе на проблематику XIX, па чак и XX века. Учинио сам то стога што се проблематика овог раздобља може повезати и са многим збивањима претходног, XVIII века. Као пример на вешћу студије: „Идеолошке основе српске и хрватске уметности у XIX веку” и „Култ Стевана Дечанског и Стерија”. Радови који се непосредно не везују за проблематику ранијих векова ипак, истина сасвим скромно, осветљавају и раздобље у којем је сазревала обновљена српска држава. У сваком случају, ја сам их унео у ову књигу и у склопу својих ранијих размишљања о тако важним питањима као што су континуитет и дисконти-нуитет у српској култури.

Свестан сам да се ова књига појављује у време најтрагичнијих збивања новије српске историје. То је тренутак када у ратном безумљу нетрагом нестају споменици српске културе у Далмацији, Хрватској и Славонији о којима сам писао, које сам обилазио и био поновљено узбуђен њиховом древном лепотом. Те споменике увек сам прикључивао целовитом току српске уметности и културе. Истовремено, са највећим поштовањем ду-

Изабране српске теме

боко се клањам пред знаним и незнаним јунацима наше духовности који су их чували вековима. Постоје сведочења која ни најбруталнија сила и слепа мржња не могу да угуше.

Београд, август 1995.

Д. М.

СРПСКА КУЛТУРА И УМЕТНОСТ У ПОДУНАВЉУ

СВЕТОСАВСКА ЦРКВА И ВЕЛИКА СЕОБА 1690. ГОДИНЕ

Две велике сеобе Срба на аустријско државно подручје, она од 1690. и друга од 1737. до 1739. године, значе, по својим последицама, и два судбоносна догађаја у српској историји. Извршене под вођством два пећка патријарха, оне и данас изазивају разна тумачења, од државно-правних до привредних, етнолошких и културолошких. Готово сви новији испитивачи ових сеоба истичу и њихову узрочну везу са друштвеним и политичким збивањима која су у ранијим вековима, у време пропасти и последњих делова средњовековне српске државе, посебно од обнове Пећке патријаршије 1557. године, одређивала стварни положај српског народа. Све јаснија и разумљивија су и сва она упорна настојања српске светосавске цркве да идејно обједини своју паству, упркос чињеници што је српски народ живео раздвојен и у више међусобно супротстављених, често и зарађених држава, као што су биле Турска, Угарска, доцније Аустрија и Млетачка република. Нова истраживања све убедљивије доказују да је српска црквена организација обухватила, као своје јурисдикционо подручје, чак и области које никада нису биле у саставу пространог Српског царства. Међутим, сви ови несумњиви спољни домашаји наше цркве били би пролазни, па и безуспешни, без њеног унутрашњег садржаја, без оне духовне просвећености и снаге коју је она стекла на самом почетку своје аутокефалности, захваљујући деловању Светог Саве. На један доиста јединствен, самосвојан начин створено је у средњовековној Србији јединство државне и црквене власти, обједињено у рукама једне породице, династије Немањића, чији сви чланови, сем цара Душана, бивају и канонизовани, стичући, према свим црквеним прописима, и своје

одговарајуће службе и похвалне песме. Отуда, све наше сеобе – а оне су после пропasti српске средњовековне државе трајале готово непрестано – колико год да су тањиле само старо језгро српске државе, не доводе и до краја нашега националног бића, до кидања и слома оних духовних тековина које сведоче у прилог тврђењу да у нашој историји није дошло до победе „вукова душепогубних” (Мт. 7, 15), до кобног дисконтинуитета, ни до оних опасних прекида који у једном народу неминовно бришу његово историјско памћење. Кратко речено, једном створена и наталожена духовна баштина била је кадра да издржи сва искушења наше немиле историје. На пространом подручју, све до далеких „вретанијских страна” надомак Загреба, све до пред зидине Шибеника и Задра, српски пресељеници, саселници и бегунци не појављују се као очајници трајно раскућени, већ као народ који је у себи носио и зачуђујућу духовну снагу, о чему тако јасно сведочи и његово усмено песништво. За ово тврђење довољно је подсетити на све оне етичке поруке које оно садржи. Сумње нема, једна виша духовна култура, ослоњена пре свега на теолошко учење источно-православне цркве, прихваћена у обезглављеном сељачком друштву у периоду турске власти, као узвишени модел за поступање у животу, као чврста вера у трајне вредности једног друштвеног поретка који је, сасвим јасно, поништавала и порицала нова и туђа исламска цивилизација. Читав један свет, без обзира на неминовна, честа преобликовања, наставио је да живи, потхрањиван са више источника. Од несумњиве је важности да је померање српске духовне границе на север и запад, дакле у крајеве преко Дрине, Саве и Дунава, извршено у време обнове Пећке патријаршије. При томе никако не треба губити из вида да је северна граница ових кретања утврђена век раније, већ после пада Смедерева, 1459. године, када су на државном подручју јужне Угарске, посебно у Фрушкај гори, већ до почетка XVI века, ницали бројни манастири који се надовезују на последњи духовни узлет српске средњовековне државе, на збивања у држави Лазаревића и Бранковића. Све што је на овом подручју стvoreно, од књижевности богословске садржине, до уметности градитељства и иконописа, нераскидиво се наставља на духовност прошлих векова и све то потиче из силине унутрашњег садржаја светосавске цркве. А тај садржај представљао је кроз векове трајно опредељење српског народа.

Био је то стожер доволно моћан да успешно замени и читав један ишчезли слој српскога друштва: његове династе и његово велико племство. Канонизујући и последње Бранковиће, чије се деловање везује за Срем, Српска црква је коначно закључила и своје родословно стабло Срба – владара-светитеља, чије су службе сабране у раковачком *Срђаку* 1714, одакле их је 1761. преузео и штампао у Римнику арадски епископ Синеције Живановић. У монументалном живопису саставиће се сви Срби владари-светитељи последњи пут у иконографском облику једне лозе, у живопису славонског манастира Ораховице, који потиче из 1594. године. Треба напоменути да се они попут једне галерије ликова јављају и у Срему, и то у живопису припрате манастира Крушедола, маузолеја сремских Бранковића из првих деценија XVI века, и припрате манастира Хопова, чији је живопис сликан 1654. године. Важан је овај хоповски живопис и због свога несумњивог монашког програма, чија насадржина доводи до уочљивих веза са сликарством светогорских цркава. На тај начин, сремски, па и банатски манастири, од којих је један њихов део настао и у оквиру процвата обновљене Пећке патријаршије – а има их на том простору тридесетак – представљају снажну светосавску духовну основу. Та чињеница, посведочена и садржином њихових библиотека које је још давне 1910. године почeo да описује неуморни Сава Петковић, биће и први велики духовни ослонац патријарху Арсенију III Чарнојевићу и свима онима који су се са њим склањали испред турске освете 1690. и, разуме се, 1739. године. Ако се, дакле, макар и летимично анализира садржина ових манастирских библиотека, брзо се може уочити и важна чињеница да оне по свом садржају откривају у којој је мери на поседима последњих Бранковића у Срему продужен живот моравске Србије, разнолика и сложена традиција њене књижевности. Поседовао је Крушедол и преписе средњовековног романа о Варламу и Јоасафу, *Хронику Ђорђа Хамартола*, грчког писца из IX века, *Палеју*, у ствари скривену библијску историју, *Хронику Јована Зонаре*, *Синайму* Матије Властара, *Лесивицу* Јована Лествичника (Климакса), а то значи да су у манастирској библиотеци била присутна готово сва класична дела византијске дворске књижевности. Били су то манастири у којима су се током XVIII века сасвим природно и могли да развијају култови свих српских владара-светитеља, свих носи-

лаца државног легитимитета, од Уроша V Немањића у манастиру Јаску, кнеза Лазара у Врднику – сремској Раваници, и сремских Бранковића у манастиру Крушедолу. Сем њихових моштију, ризнице сремских манастира биле су испуњене и бројним моштима других српских, и уопште хришћанских светитеља. Довољно је напоменути да су се у манастиру Хопову поштовале мошти Св. великомученика Тирона, док је Шишатовац поседовао, поред мошти Св. Стевана Штиљановића, и мошти Св. Јевтимија, епископа сардијског, Св. Меркурија, Пантелејмона и Прокопија, а Беочин честицу моштију Св. великомученице Варваре. Послужили су, најзад, фрушкогорски манастири и као својеврсни поклад за драгоцености оних манастира у Србији чији су монаси бежали пред турском одмаздом. Тако су у манастиру Бешенову склоњене драгоцености разореног манастира Витеонице, а у Беочину манастира Раче „украј Дрине”, чији одбегли калуђери својом великим, готово запаљујуће великим, делатношћу премошћују књижевно стварање старог и новог доба. Књиге и утвари манастира Нове Винче похрањене су у манастиру Кувеждину, Раковиће у Великој Ремети, Каленића у манастиру Хопову, Сланца у манастиру Гргетегу, где су 1739. године смештене и престоне иконе из придворне капеле Београдске митрополије.

Напокон, 1737. године патријарх Арсеније IV Јовановић, после свог драматичног бекства, склања и саму ризницу Пећке патријаршије, „чију шпецификацију” је у Сремским Карловцима сачинио 24. новембра 1740. синђел Павле Ненадовић, каснији митрополит.

Ограничено време нам не допушта да подробније разложимо сва она збивања која су неминовно наступила од тренутка када се српски патријарх Арсеније III Чарнојевић са својим народом обрео на подручју једне туђе државе у којој су их од почетка, као у заседи, дочекивале разне замке и голема искушења. Још у Београду, 18. јунија 1690. године, на самом прагу нове државе, сабран је црквено-народни сабор, а тај догађај уводи нас у поступање које ће се, уз разна прилагођавања, одржати све до пропasti Аустроугарске монархије. Већ та чињеница доволно јасно сведочи у прилог мишљењу да је пећки патријарх Арсеније III оправдано и легитимно захтевао да, као „*sarut nationis*”, заступа и политичка права свога прогоњеног народа. Од првога часа он је, позивајући се на цар-

ске повеље, захтевао да се његова јурисдикција призна и односи не само на народ са којим је избегао већ и на оне православне вернике који су и пре Велике сеобе живели у аустријској држави. Разуме се да се стари патријарх од првога дана понео и са борбеним прозелитским намерама царевог тајног саветника, кардинала грофа Леополда Колонића, иза којег су стајали и моћни, учени језуити и читава војска других монашких редова. Био је то учен и опасан противник који се истакао већ и 1658. године, проповедајући прави крсташки рат против недужних Јевреја у Бечу. Од првих дана Арсеније III моли да му се дозволи отварање и једне штампарије, труди се да у неким крајевима растера већ прихваћену унију, успоставља везе са заштитничким руским двором. Читајући изворе о овом времену, о начину по којем се поступало са српским молдама на двору ћесара аустријског, успеси и одолевања патријарха Арсенија III свим овим смишљеним насртajима изгледају као невероватни подвизи и дела највећтије дипломатије. Целокупно стање српскога народа после Велике сеобе најбоље одсликава и молда коју је патријарх Арсеније III Чарнојевић упутио 21. октобра 1705. године руском посланику у Бечу, Теодору Васиљевичу Головину, у којој је завапио и оне потресне речи:

„Дан и ноћ бежећи са својим осиротелим народом од места до места, као лађа на пучини великога океана брзамо, чекајући када ће заћи сунце и преклонити се дан и проћи тамна ноћ и зимска беда што над нама лежи. Јер нема онога што нас саветује и од туге што нас ослобађа. Мука наша удвостручи се и рекох са сузама:

’Докле ћеш нас, Господе, заборављати до краја, докле ће се наоружавати на имање твоје?

Устани, Господе, зашто спиш, зашто лице твоје, Боже наш, окрећеш од нас?

И опет васкрсни, Господе, помози нам имена твојега ради!”

Као да су се у овим очајничким временима разгореле толике духовне моћи једног прогоњеног и угроженог народа! Разуме се да је дужност наше науке да открије и протумачи све оне упоришне тачке и ослонце који су одолели свим искушењима. Већ је прикупљена и објављена велика грађа о балканским трговцима тога раздобља, списи који сведоче о виспрености и животној снази свих балканских хришћана што су битно ути-

цали на развој трговине у аустријској држави. Објашњено је и стварање читавих градских целина попут Сентандреје, Будима, Јегре, Мишколца, Сегедина, Баје, Новог Сада, Сремских Карловаца, Вршца, Панчева, Темишвара, Арада, Земуна и других. Па ипак, сви ти несумњиви успеси не-замисливи су без оне духовне потке која се јасно назире иза свег материјалног благостања и брзог успона српског грађанског сталежа. Шире речено, ми смо све ове процесе прилагођавања условима једне западноевропске апсолутистичке државе објединили једном речју: барокизација. И доиста, нови, барокни облици живота видно су мењали целокупни изглед нашега друштва, и тих токова није могла да буде поштеђена ни српска црква.

При овом тврђењу неминовно се сусрећемо и са основним питањем: да ли је српска црква, и њена организација у крајевима преко Саве и Дунава, тачније Карловачка митрополија, и суштински напустила своју ранију светосавску духовну основу, свој светосавски унутрашњи организам, да ли је изневерила, па чак и напустила, своју древну приврженост свету православљу? Већ приликом разматрања канонске стране овог питања, сведочанства говоре у прилог мишљењу да Карловачка митрополија, та прва духовна организација Срба у аустријској држави, ни у једном тренутку није раскидала своју канонску везу са мајком црквом у Пећи. До сукоба није долазило ни у тренутку двовлашћа, када су Турци, уместо одбеглог патријарха Арсенија III Чарнојевића, на пећки трон довели патријарха Калиника. Чак ни сви напори аустријских власти да после смрти патријарха Арсенија III, 1706. године, Карловачку митрополију подигну на степен патријаршије и тако одвоје од Пећи, нису успели. Такво стање сачувало се све до насиленог укидања Пећке патријаршије, што су Турци учинили 1766. године.

Везаност за стару духовну баштину, створену у оквирима светосавске цркве, испољили су српски јерарси у Аустрији и преузимањем оних црквених текстова у којима се помињу житија и заслуге наших старих владара. Њихова употреба, посебно до средине XVIII века, сасвим је разумљива ако се има у виду да су готово сви морални, па и историјски докази за потврђивање српских права и за одбрану националног интегритета, преузимани управо из оваквих текстова у којима су, поред осталог, тражени

и нађени докази о себи као историјском народу, а такво схватање пресудно је утицало и на рано стварање српске националне свести. Вреди споменути да се у том раздобљу јављају и бројни варијантни преписи Душановог Законика. Поставља се и оправдано питање: које друштвене снаге стоје иза потребе да се у сасвим новим животним условима сабирају и преписују ти стари, давно застарели текстови?

У основи њиховог појављивања свакако лежи онај латентни историзам који је у српском народу одржавала српска црква. Његова садржина је јасна и она је у свим временима после обнове Патријаршије испуњена напорима цркве да конституише себе и свој народ, да себе потврди као легитимног наследника једне слободне државе, признате у хијерархији средњег века. Такво место црква је захтевала и у новој епоси. Тако је, за разумевање улоге Српске цркве у XVIII веку, добијено још једно, можда и кључно, сведочанство о разлозима због којих је прихваћена и новим садржајем обогаћена духовна баштина нашега средњег века. Постоје и други докази о томе у којој је мери она потхрањивана из старих средишта православља, на пример са Атоса и Палестине, одакле су, упркос државним границама, стизали монаси, који су на подручју Карловачке митрополије стекли велики углед. Сигурни подстицаји стизали су и из славних средњовековних манастира: Дечана, Студенице, и, разуме се, увек понављамо, из Пећке патријаршије. Реч је о истинским култовима према великим духовним центрима старе српске државе, чијем ширењу је до принела и српска графика. Сачувани листови са изгледом манастира Студенице, Хиландара, Дечана, Пећи и Пиве сведоче о томе како је српски народ током XVIII века формулисао своју духовну баштину, с колико је трезвене свести о себи и другима образложио своју напуштену историјску отаџбину. Најзад, свакако средишње место овом већ прихваћеном и однегованом историзму треба дати књизи *Изображениј' оружју' илирических*, објављеној 1741. године у Бечу (популарно названој *Сибемайојрафија*), у којој су, поред грбова, изрезани и ликови свих јужнословенских светитеља, на првом месту чланова светородне лозе Немањића. Ово значајно дело извео је монах Христофор Жефаровић уз сарадњу бечког гравера Томаса Месмера. А да су савременици већ сасвим јасно знали какву су књигу добили у руке сведоче и стихови које је патријаршијски кан-

целиста Павле Ненадовић посветио Христофору Жефаровићу. У њима Ненадовић хвали Жефаровићево дело зато што оно скида мрак са наше прошлости, што приказује Српско царство и славу дома Немањина. Са свим одређено Ненадовић кличе: „Мислим, веома ће радостан бити такав читатељ кад отвори даље (књигу) и угледа цело Српско царство јер ће се ослободити тамног мрака незнაња српске прошлости, а светлост славе дома Немањићког од сада биће му позната.”

Упркос несумњивој везаности за прошлост и стару духовну баштину, не може се порицати да је целокупно српско друштво на подручју Аустријске империје убрзо после Велике сеобе захватио процес „барокизације”. Испољио се овај процес најпре у архитектури, а од четрдесетих година XVIII века и у сликарству. За време аустријског владања северном Србијом, од Пожаревачког до Београдског мира, 1717–1739. године, највиша српска јерархија, пре свега митрополит београдски, напушта стари начин живљења у манастиру и зида своју сталну резиденцију, што ће се касније поновити у Сремским Карловцима. Без обзира на то што су све ове резиденције одмах добиле и карактер општенародног дома, документа сведоче о њиховом барокном ентеријеру, о изменењима животним навикама њихових становника, о бездројним променама које истичу тежњу за репрезентацијом, па и луксузом. Међутим, духовна организација цркве сачувала је своју православну суштину и она се не може одвојити од оних начела на којима је заснована и на којима је деловала стара светосавска црква. Теолошке новине које су се појавиле у Српској цркви стигле су из Русије и тим су путем Срби примили и прихватили и оне тековине барокне епохе које су већ продрле у петровску Русију. Несумњиво је да су оне одмах биле прилагођене потребама и схватањима православља. Другим речима, све те новине, барем до шездесетих година XVIII века, видно су обележене печатом руских провера. Српска црква их је примала не сумњајући у то да се иза многих нових облика руске теолошке мисли крије стара, неизмењена суштина. Уосталом, дужност је и српске и руске теолошке науке да једном утврди прави карактер оних барокних дела насталих у Украјини, посебно у Кијеву, и да пружи убедљиве доказе за могућа одступања, па и могуће заблуде до којих је дошло приликом покушаја да се старој и провереној теолошкој садржини до-

пусти и појављивање у новом и видно изменењеном руху. Само примера ради навешћемо дела Теофана Прокоповића, Варлама Голенковског, Леонтија Магницијског, Стефана Јоворског, Симеона Погоцког, Иноћентија Гизијеља, Лазара Барановића, Гаврила Бужинског. За овако постављено питање за Србе је у XVIII веку крунски сведок источно-православне правоверности архимандрит Јован Рајић, тај, поред Дионисија Новаковића, најизразитији представник српске теологије у XVIII веку.

Ако се судбина и целокупни положај српског народа у XVIII веку размотре у целини, јасно је да је из његовог схватања, разумевања и тумачења средњег века, тачније његове духовне опредељености, настало и модерно осећање српске историјске свести. Стара духовна баштина, прожета светосавским порукама и одредбама, била је довољно снажна, чак и слојевита, па је у XVIII веку, готово неокрњена, издржала неумитне друштвене промене, сва она здивања која су уздрмала и вишевековно првенство црквене организације у духовном и политичком заступању српског народа. Управо у грађанском слоју, она је и новим тумачењем саобрађена изменењеној слици света. Агонију касне Византије, разуме се, у цивилизацијском смислу, српско је друштво у XVIII веку подносило скоро бездолно, највероватније и зато што она није свуд ни окончана у исто време. И док је у средишњим крајевима Подунавља, у новоствореним градским срединама текао особен друштвени развој, условно назван нашом европеизацијом, на великим пространствима у унутрашњости Балкана и даље је живео племенски свет са својим посебним законима и различитим друштвеним устројством сазданим на старом родовском уређењу. Све те неједнаке делове, скоро предодређене за неки трајни разлаз и опречност, увек изнова је састављала и обједињавала наша средњовековна духовна баштина, дugo одржавана у склопу цркве. Као да никада није ишчезла из сећања она реч којом је Арсеније III Чарнојевић тешио своју избеглу састрадалничку паству: „Докле Бог даст и престол пекски добије се...” Била је то реч која нас кроз „таму овога света” (Еф. 6, 12), искушења и безмерне патње неминовно доводи до трајних, светлоносних порука Светога Саве.

Најзад, и успешна обнова српске државе, извршена 1804. године у Српској револуцији, како ју је с правом назвао Леополд Ранке, била би

Изабране српске теме

незамислива без оне огромне националне енергије која је без прекида сабирана вековима, снаге коју нису истањили ни дуги векови ропског живљења у једној туђој, ваневропској цивилизацији каква је била исламска, од почетка непомирљиво супротстављена оној хришћанској, која је утемељила и оплодила европску духовност и прожела све њене слојеве. Пример малог српског народа, надамо се, може да поучно послужи и као објашњење збивања код знатно већих и моћнијих народа.

Београд, 10. јануар 1990.

ЗАПАДНОЕВРОПСКИ БАРОК И СВЕТ КАСНЕ ВИЗАНТИЈЕ

За разлику од византологије која је већ у прошлом веку показала своје занимање и за српске средњовековне споменике, српски уметнички споменици новијег доба, тачније XVIII и XIX века, једва су били познати и проучени. Историја уметности, као самостална научна дисциплина, била је код Срба тек на почетку свога развоја, а непосредна последица оваквог стања била је да су наши споменици овога раздобља остали и ван сваког занимања европске науке. Само су поједини српски историчари старије генерације – Димитрије Руварац, Лазар Богдановић, Лаза и Владимир Николић, на пример, а касније Мита Костић, Алекса Ивић и књижевни историчар Петар Колендић, упозоравали на културно-историјски значај наших сликара и графичара, занемарујући, сасвим разумљиво, ликовно вредновање њихових дела. У периоду између два рата ово се стање донекле изменило захваљујући књижевнику Вељку Петровићу и историчару уметности Милану Кашанину. У својој знаменитој и преломној књизи *Српска уметност у Војводини* (Нови Сад 1927) покушали су они да успоставе ликовни континуитет српске уметности на подручју Подунавља, почевши од касног средњег века па до друге половине XIX столећа. Без обзира на све недостатке, а у првом реду непотпуности ове књиге, добијено је дело од несумњиве вредности и са открићима која су упозоравала на читаве неоткривене области у српској уметности. За новији период наше уметности од особитог су значаја резултати Вељка Петровића, који је први код нас скренуо пажњу на све оне стилске промене које су током XVIII века захватиле српско сликарство и градитељство. Реч је о неизбежном сусрету наше старе уметности и балканске традиције која се у Подунављу,

после двеју великих сеоба Срба и других православних хришћана, Грка, Цинцара и Бугара, 1690. и 1739. године, обрела и суочила са владајућим барокним стилом Аустријске империје. У том сретању дошло је и до стварања посебне стилске симбиозе која доводи до постепеног опраштања од строгих канона позновизантијског иконописа и до све одређенијег опредељења за тековине западноевропске уметности. Крајем XVIII века тај је процес код Срба у главним уметничким токовима већ скоро сасвим окончан у корист западњачке оријентације наше уметности. У главним цртама речено, ово су били токови српске уметности новијег доба, а јасна слика свих ових збивања омогућена је тек у послератном раздобљу када су коначно положени темељи наше модерне барокологије.

Овом приликом нека ми буде допуштено да, опет у главним цртама, обележим и све оне главне етапе које је наша млада бароколошка наука морала прећи да би, после четрдесетак година, домашила резултате који, по моме мишљењу, могу бити од ширег интереса и за европску науку. Наши резултати, наиме, могу данас да европској науци о бароку понуде примере и појаве који очигледно померају источну границу западноевропског барока. Реч је о уметничким и духовним догађајима који мењају и културну карту Европе у XVIII веку, који потврђују мишљење о изузетној експанзивној снази барока и његовом универзалном значењу. Чак и на местима где бисмо то једва могли и очекивати, на конзервативној Светој Гори, на пример, продори западноевропске барокне уметности били су толико снажни да су управо у њиховим облицима завршени дуговечни процеси унутрашњег укращавања стarih средњовековних цркава. Била је то појава од ширег значења, јер њу можемо уочити и на другим местима Грчке, у комплексу манастира Метеора и на широком простору који обухватају медитерански отоци. Најзад, облици овог левантинског барока прдреће и дубоко у унутрашњост Балкана, где ће се створити и његове посебне зоне, северна Грчка, Македонија, Албанија, Бугарска, а све оне заједно, без обзира на неке њихове локалне специфичности, творе истовремено и једну ширу, јединствену православну цивилизацију Балкана са националним разликама од другостепеног значаја.

Суочила се наша историја уметности и са низом других научних проблема, од утврђивања граница простирања барокно-позновизантијских

стилских симбиоза, до састављања именика уметника оваквих опредељења и, најзад, регистра самих споменика. О свему томе једва се код нас нешто и знало, а најмање су били познати други стилски утицаји који су долазили не са Запада, већ са Истока, у првом реду из Украјине. После низа обављених послова који су постепено омогућили да мењамо слику о нашој уметности у XVIII веку, штавише о целокупном духовном расту нашега друштва, на ред су дошли и други научни проблеми, међу којима научно постављање наше барокне амблематике и иконологије, до тада сасвим неуочене и непознате. И на том подручју дошло је до необично занимљивих открића, при чему је још јасније испољена веза са Кијевом, тим великим центром барокизиране православне теологије. Захваљујући овим открићима, ми смо данас у могућности да утврдимо и постојање читавих барокних програма у сликању декорацији, на пример на зидовима манастира Бођана из 1737, а особито манастира Крушедола чија је припрата сликана 1751. године. Барокни програми присутни су и на читавом низу наших иконостаса у XVIII веку, особито у области ондашњег целовитог Баната, о чему сведочи и употреба амблематских сцена са изразито морализаторско-проповедничком поруком. С друге стране, садржина српских иконостаса у XVIII веку обогаћена је и сасвим особеном историјском тематиком, а видљив је и утицај веома развијених култова Срба владара-светитеља. Нису непознате ни читаве галерије са њиховим ликовима, где су поједини владари-светитељи приказани у духу Жефаровић-Месмерове *Системографије*, издате у Бечу 1741. године.

У овом послератном периоду од посебног су значаја била испитивања српске графике настале у XVIII веку. Већ споменута Жефаровићева *Системографија*, обогаћена поред ликова јужнословенских владара светитеља и богатим хералдичким представама свих земаља тзв. Илирика, тј. целог Балкана, одиграла је у српској уметности XVIII века улогу правог сликарског приручника. Готово да нема подручја на којем се развијала српска уметност у XVIII веку на којем није видљив њен утицај, било да је реч о монументалном живопису или веома развијеном иконопису. Штавише, продужио се њен утицај и ван оквира XVIII века, када су за време Првог српског устанка заставе Карађорђевих ратника осликане грбовима преузетим из Жефаровићеве *Системографије*.

Уопште, испитивања наших научника, Динка Давидова на првом месту, сигурно су утврдила да је српска графика у XVIII веку извршила и пресудни утицај у развоју и ширењу српског историзма. Другим речима, без њеног познавања и њених идејних порука немогуће је са разумевањем пратити и развој српске националне свести, посебно у пресудним временним царице Марије Терезије, а онда и њеног савладара, каснијег цара Јосифа II. Управо научни резултати наше историје уметности недвосмислено су доказали да је досадашња слика о положају српског народа у Аустријској империји током XVIII века, какву су нам пружили наши историчари, непотпуна, па чак и једнострана. Било је јасно да се ради њеног употпуњавања и целовитости морају укључити и резултати других научних дисциплина, музикологије, лингвистике, а посебно историје књижевности. На овом месту дужан сам споменути резултате Данице Петровић, Александра Младеновића, а нарочито Милорада Павића, аутора наше прве обимне синтезе о српској књижевности барокног доба, чији су ставови из корена изменили слику о књижевним збивањима и утицајима у области наше писане речи. Разуме се да су свим овим испитивачима од огромне помоћи били и бројни обрађивачи поједињих проблема или личности, који су свој задатак обавили на иконографски начин.

Од историчара морамо споменути бар три личности: Миту Костића, Јована Радонића и Николу Радојчића. Костићева монографија посвећена грофу Францу Колеру, председнику маријатерезијанске Илирске дворске канцеларије, јесте капитално дело српске историографије XVIII века. Преко ове личности и његове канцеларије, надлежне за Србе, одвијале су се све државне реформаторске идеје царице Марије Терезије, све одлуке и решења која су постепено мењала привилегијални положај Срба у Аустријској империји. С друге стране, Јован Радонић је још 1911. године објавио монументално дело *Гроф Ђорђе Бранковић и њејово време*, осветливши утамниченог грофа не само као писца знаменитих Хроника, већ и као великог визионара, једног од првих који се у нашој историји залагао за обнову српске државе, тачније, за добијање једне посебне српске територије, разуме се, под аустријском врховном влашћу.

Монографски је Никола Радојчић обрадио и личност историчара Јована Рајића, писца четворотомне *Историје разних славјанских народов*

нашијаче Болјаров, Хорваћов и Сербов, објављене у Бечу код Стефана Новаковића, 1794/95. године. До танчина Радојчић је истражио целокупан склоп овог великог дела са којим почиње модерна српска историја, а збијања појединих балканских народа укључена су у схватање о њиховој недельивој, заједничкој судбини.

И књижевна историја дала је једног монографа од изузетне вредности. Реч је о Тихомиру Остојићу, чије дело *Захарије Орфелин*, објављено постхумно 1922. године, представља и узорну студију о овом нашем књижевном и уметничком великану барокне епохе, који је у свом времену и наш први барокни енциклопедиста. Истовремено, Орфелин у својој личности и делима спаја два културна утицаја који су видљиви у српском друштву у XVIII веку: руски и западњачки. На тај начин, својим реформаторским тежњама, Орфелин је и велики претходник каснијих просветитељских тежњи Доситеја Обрадовића, чија је изузетна и веома сложена личност монографски обрађена у животном делу Мите Костића *Доситеј Обрадовић у исихијској Јерсикеји* XVIII века, објављеном 1952. године. Важна је и монографија Властимира Ерчића *Манцил Козачински и његова траједокомедија* (Нови Сад – Београд 1980), у којој је детаљно анализирана и прва српска школска драма *Траједија Уроша V*, изведена од ђака тзв. Клирикалне школе у Сремским Карловцима 1726. године.

Ако се свим овим делима додају и драгоцене збирке грађе која се односи на положај Срба у XVIII веку, посебно оне које још крајем XIX века објављује Димитрије Руварац у *Српском Сиону*, а касније у свом *Архиву за исихију српске Карловачке митрополије*, који излази од 1911. до 1914. (последња, 4. свештица за год. 1914. објављена је 1922), Радослав М. Грујић, прота Стева М. Димитријевић, Душан Ј. Поповић, Алекса Ивић, Васа Стјанић, а у последње време Славко Гавrilović, било сâм било са својим сарадником, протом Иваном Јакшићем, постаје јасно колико је српска наука много учинила да критички осветли раздобље XVIII века у којем је српско друштво доживело толике преображаје, у којем се готово несхватљивом брзином извршио и процес наше европеизације. При оцењивању свих ових процеса никако не треба заборавити да западноевропска култура код Срба није пристизала само из једног центра, Беча, на пример, са којим су Србе спајале и небројене политичке везе. Уосталом, та